

KATARIINA LEHTO

Medicinsk eklekticism vid Kungliga akademien i Åbo på 1700-talet

Definitioner av läkemedel och anteckningar i Peter Elfvingss dissertationer

På 1600- och 1700-talet uppstod nya inriktningar inom naturfilosofin vilka stundom gav upphov till tvister bland de lärda. Dessa har varit populära fästpunkter för de forskare inom vetenskapshistoria som studerar tidens akademiska strömningar. De motsatta metafysiska teorierna inom aristotelismen och cartesianismen samt konflikterna mellan den filosofiska och den teologiska fakulteten jämte en brokig skara mindre tvistefrågor har lockat forskare att studera vetenskapsmännens positioner inom olika inriktningar och skolor.¹ Man har ansett att de lärda vid akademien i Åbo hade ett eklektiskt förhållningssätt till de olika naturfilosofiska inriktningarna.² Detta eklek-

1. Maija Kallinen, 'Kartesiolaisuus Turun akatemian meteorologisissa väitöskirjoissa 1678–1702', *Opusculum* 13 (1993:2–3), s. 67. Detta torde också ha påverkats av att motståndet mellan den mekanistiska och den aristoteliska naturfilosofin var en del av en vetenskapshistorisk tradition, i vilken tanken på en vetenskaplig revolution starkt färgade forskningen om den tidigmoderna tiden. Om den mekanistiska filosofin inom vetenskapshistorien, se Sophie Roux, 'From the mechanical philosophy to early modern mechanisms', Stuart Glennan & Phyllis Illari (eds.), *The Routledge Handbook of Mechanisms and Mechanical Philosophy*, Routledge Handbooks Online (London 2017), <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315731544.ch3> (hämtad 12.2.2020), s. 26–27, 30–32.
2. Maija Kallinen, *Change and Stability. Natural philosophy at the Academy of Turku 1640–1713*, *Studia Historica* 51 (Helsinki 1995), särskilt s. 373–382; Matti Klinge et al., *Helsingin yliopisto 1640–1990. Ensimmäinen osa. Kuminkaallinen Turun Akademia 1640–1808* (Helsinki 1987), s. 576–577, 584 och passim.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

tiska angreppssätt fick de lärda att bortse från de skarpa skillnaderna mellan olika skolor och att i stället välja dem bland de idéer som de utifrån sitt förnuft och sin erfarenhet uppfattade som de bästa. Eklekticismen motsatte sig starkt bundenheten till olika skolor och tillät att man tillägnade sig olika tankar från olika skolor.³

De naturfilosofiska frågorna påverkade också tidens medicinska principer. Inom medicinvetenskapen betonade man sin särposition i förhållande till folkliga helare eller kvacksalvare genom att framhäva sin förståelse av patologiska och fysiologiska processer, medicinernas och vårdformernas inverkan samt de faktiska orsakerna till andra medicinska fenomen.⁴ Dessa kunskapers förvärvande krävde boklig bildning och teorikännedom. Det finns också skäl att notera att medicinen ofta hade en given roll i de naturfilosofiska diskussionerna, eftersom man inom naturforskningen gärna uppmärksammade människokroppens funktioner. De cartesianska och aristoteliska teorierna, liksom de tänkesätt som på ett eklektiskt sätt förenade dessa tankar och även andra synsätt, var därför lika aktuella inom medicinen som inom annan naturforskning.⁵

I den här uppsatsen undersöker jag eklekticismens koppling till två typiska sätt att indela information i 1700-talets dissertationer: definitioner baserade på kvalitativa klassificeringar och uppgörandet av anteckningar. Utifrån argumentationen i medicinska dissertationer visar jag att eklekticismen delvis kan förklaras av praktiska metoder för att producera text, och därutöver av en filosofisk strävan efter att lösa upp spänningarna mellan olika idéer. De olika sätten att klassificera ämnen styrde de lärda till att sammanställa många slag av observationer till en enhetlig beskrivning, vilket påminner om det eklektiska arbetssätt som handlar om att kombinera olika slags idéer. I anteckningarna noterade

-
3. Bo Lindberg, 'Den eklektiska filosofien och "libertas philosophandi". Svensk universitetsfilosofi under 1700-talets första decennier', *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1973–1974* (1975), s. 217–223.
 4. Om vikten av att förstå orsakssamband, se Timo Joutsivuo, *Terveys keskiajan lääketieteessä*, *Historiallisia tutkimuksia* 270 (Helsinki 2015), s. 24–27; Barbara Elkeles, 'Medicus und Medikaster. Zum Konflikt zwischen akademischer und "empirischer" Medizin im 17. und frühen 18. Jahrhundert', *Medizinhistorisches Journal* 22 (1987:2–3), särskilt s. 202–203. Om de galeniska principerna, se till exempel Alisha Rankin, 'Empirics, physicians, and wonder drugs in early modern Germany. The case of the Panacea Amwaldina', *Early Science & Medicine* 14 (2009:6), s. 683, 706.
 5. Kallinen, *Change and Stability*, s. 63, 231, 236.

de lärda å sin sida enskilda observationer och teorier hämtade ur olika källor, vilka därefter kombinerades till en helhet som lämpade sig för en dissertation.

Genom att studera eklekticismen ur ett textproduktionsperspektiv är det möjligt att komplettera tidigare studier där man ser eklekticismen som en principiell och filosofisk utgångspunkt.⁶ Vid akademien i Åbo såväl som vid andra svenska universitet i början av 1700-talet utvecklades den filosofiska eklekticismen till en erkänd dogmatisk inställning och bakgrundstanke som färgade argumentationen. Senare i 1700-talets Europa fann eklekticismen stöd i upplysningstidens rationalitetsideal, men i början av seklet hade den rationalitet som var knuten till eklekticismen fortfarande en mer måttfull prägel än den skulle komma att få senare under upplysningstiden.⁷ Lärdomshistorikern Bo Lindberg har diskuterat eklekticismens samband med moralfilosofin, som innefattade en eftertänksamhet och kunskapsmässig ödmjukhet. Denna tjänade universitetens praktisk-politiska vilja att undvika konflikter i universitetssamfundet och i samhället i stort.⁸

De målsättningar som fanns vid akademien i Åbo var typiska för universitet under den tidigmoderna tiden: universitetet hade grundats för att garantera högre utbildning för präster, laglärda och tjänstemän samt

-
6. Michael Albrecht, *Eklektik. Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*, Quaestiones 5 (Stuttgart-Bad Cannstatt 1994); Lindberg, 'Den eklektiska filosofien'. I kontexten för akademien i Åbo, se Kallinen, *Change and Stability*, särskilt s. 373–382; Klinge et al., *Helsingin yliopisto 1640–1990*, s. 576–577, 584 och passim. Klinge hänvisar till eklekticismen också i en annan betydelse, som betraktades som farlig ur den kyrkliga ortodoxins perspektiv, nämligen betydelsen av varje människas rätt till en egen tro. *Ibid.*, s. 428. Den här uppsatsen begränsar sig emellertid till eklekticismen i ett naturfilosofiskt ramverk. När det gäller klassificering har jag här framför allt använt mig av Ursula Kleins och Wolfgang Lefèvres studie *Materials in Eighteenth-Century Science. A Historical Ontology*, för anteckningsteknikerna och deras betydelse i historien har jag särskilt använt mig av studier av Ann Blair och Michael Stolberg. Ursula Klein & Wolfgang Lefèvre, *Materials in Eighteenth-Century Science. A Historical Ontology* (Cambridge, Massachusetts 2007); Ann Blair, 'Annotating and indexing natural philosophy', Marina Frasca-Spada & Nick Jardine (eds.), *Books and the Sciences in History* (Cambridge 2000), s. 69–89; Ann Blair, 'Reading strategies for coping with information overload ca. 1550–1700', *Journal of the History of Ideas* 64 (2003:1), s. 11–28; Michael Stolberg, 'Medical note-taking in the sixteenth and seventeenth centuries', Alberto Cevolini (ed.), *Forgetting Machines. Knowledge Management Evolution in Early Modern Europe*, Library of the Written Word – The Handpress World 53 (Leiden 2016) s. 243–264.
 7. Lindberg, 'Den eklektiska filosofien', s. 217–218, 227–229, 232–233.
 8. *Ibid.*, s. 218–220, 223 och passim.

för att överlag främja bildningen på orten. Universitetet, som hade till uppgift att upprätthålla bildningsnivån i riket och främja framväxten av en godtagbar värdegrund, drog utan tvekan nytta av eklekticismens anpassningsbarhet och positiva inställning till att plocka idéer från traditionella auktoriteter.⁹ Inom ramen för eklekticismen var det möjligt att göra en kritisk bedömning av korrekt eller felaktig information utan att vara tvungen att överge de traditionella klassiska auktoriteter som uppskattades vid universiteten. Dessutom behövde naturforskningen och teologin bringas i inbördes harmoni. Den eklekticism som utövades i Sverige svarade på detta behov genom att hänvisa till det mänskliga förnuftets begränsningar inför den gudomliga sanningen.¹⁰

Eklekticismen färgade kunskapsutbytet inom medicinen genom att läkarna drog nytta av kunskap från naturfilosofiskt sett olika idéhelheter. I den här uppsatsen använder jag mig av medicinska dissertationer, som avspeglar dessa kunskapsutbyten och visar hur man har byggt upp helheter med hjälp av uppgifter inhämtade från olika källor. Avsikten med dissertationerna var att respondenten skulle ge prov på lärdom och mognad, och handledaren skulle å sin sida svara för att dissertationen var rättlärig och passande.¹¹ Således lönade det sig att i de medicinska dissertationerna, såväl som i andra dissertationer, samla in och tillämpa kunskap från olika källor, men samtidigt undvika teorier som stred mot den kristna världsordningen.

Jag avgränsar min undersökning till de tryckta dissertationer som kom till under ledning av Peter Elfving, som var professor i medicin vid akademien i Åbo, och i vilka man behandlar mediciner. Att jag fokuserar på läkemedlen beror på den samhälleliga kontexten: för att skilja sig från kvacksalvare skulle en lärd läkare förstå orsakerna bakom olika företeelser. För att göra det räckte det inte enbart med praktisk

9. Kallinen, *Change and Stability*, s. 34–35, 413–414.

10. Lindberg studerar i sin artikel betoningarna inom eklekticismen såsom möjligheterna till kompromisser och tanken om det mänskliga förnuftets begränsningar, såväl genom de viktiga eklektiska tänkarna Johann Christopher Sturm och Arnold Wesenfeld som mer specifikt i en Uppsalakontext. Lindberg, 'Den eklektiska filosofien', s. 219–221, 223–225, 227–229 och passim. Kallinen, *Change and Stability*, s. 223–224, 374.

11. Om dissertationernas karaktär, se J. Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat 1642–1828. Die Dissertationen der alten Universität Turku (Academia Aboënsis) 1642–1828, Ensimmäinen osa*, Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30 (Helsinki 1962–1966), s. XI; Klinge et al., *Helsingin yliopisto 1640–1990*, s. 400–405; Kallinen, *Change and Stability*, s. 19–21.

erfarenhet av helande.¹² Läkemedlens naturfilosofiska förklaringar hade således också en samhälllig betydelse.

Elfving verkade som professor i medicin åren 1722–1726. Med andra ord inleddes hans professorsperiod när akademien på nytt öppnade sina dörrar efter stora ofreden.¹³ Eftersom akademien var stängd under stora ofreden och verksamheten under krigsåren därför varit ofullständig, utgör de Elfvingsska dissertationerna en majoritet av samtliga dissertationer under 1700-talets första fjärdedel.¹⁴ Via Elfving kan man granska dissertationerna i medicin under en tid då akademien strävade efter att få i gång verksamheten på nytt efter en lång period av splittring.

-
12. Joutsivuo, *Terveys keskiajan lääketieteessä*, s. 24–27; Elkeles, 'Medicus und Medikaster', särskilt s. 202–203; Rankin, 'Empirics, physicians, and wonder drugs', s. 683, 706. Om konkurrensen mellan de folkliga helbrägdagöarna och de lärda läkarna, se Carl von Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet. Första bandet*, Bidrag till Åbo stads historia 2:1–4 (Helsingfors 1894), s. 273; Carl von Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet. Andra bandet*, Bidrag till Åbo stads historia, Andra serien, s. 5–7 (Helsingfors 1904), s. 488; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden* (Stockholm 1975), s. 379–380. Också det egna praktiska arbetet med att hela hade betydelse för läkarna, vilket framgår av de provinsialläkarrapporter från en senare del av 1700-talet som Saara-Maija Kontturi studerat. Se Saara-Maija Kontturi, 'Läkande, botande och bilden av den kompetenta medicinaren i de finländska läkarnas årsberättelser 1769–1856' i detta nummer av HTF.
 13. Peter Elfving utnämndes till professor redan 1720, men först år 1722 tillträdde han sin professur. Yrjö Kotivuori, 'Peter Elfving', *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Helsingin yliopisto 2005, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=U453> (hämtad 11.12.2020).
 14. Under Elfvingss företredare professor Petrus Hielms tid (under stora nordiska kriget) skrevs inga dissertationer. I publikationen *Finska Läkaresällskapets handlingar* från 1844 finns en uppgift om att Hielms företredare Nils Wallerius (professor i medicin 1699–1704) hade låtit utge stipendiatesen *De lepra arabica*, men i Vallinkoskis bibliografi nämns inga dissertationer som skulle ha getts ut under ledning av Wallerius. Det är troligt att stipendiatesen var en handskrivna dissertation, vilket även L. W. Fagerlund och Robert Tigerstedt antar i första delen av *Åbo universitets lärdomshistoria*. Enligt Vallinkoski kunde stipendiateserna vara bara några sidor långa, och enbart de bästa av dem trycktes. Vallinkoski anser att den första tryckta stipendiatesen var *De panacea boreali* som tillkom under Elfvingss ledning. Dessutom har *Finska Läkaresällskapets handlingar* lagt till följande anmärkning vid verket *De lepra arabica*: "Ej fulländad". F. J. Rabbe, 'Om Finlands medicinska litteratur', *Finska Läkaresällskapets handlingar* 2:1 (1844–1845), s. 73–74; F. J. Rabbe, 'Om Finlands medicinska litteratur', *Finska Läkaresällskapets handlingar* 2:2 (1844–1845), s. 189; Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat*, s. IIX, X; L. W. Fagerlund & Robert Tigerstedt, *Medicinens studium vid Åbo universitet*, *Åbo universitets lärdomshistoria* 1. Medicinen, Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland 16 (Helsingfors 1890), s. 60.

Av de tryckta dissertationer som tillkom under Elfving har fyra bevarats. Utöver dem producerades sex handskrivna dissertationer, men de har så vitt man vet inte bevarats. Materialet som studeras i den här uppsatsen är alltså inte stort, men i det finns de tecken på kunskapsutbyte som utmärkte de lärda vid akademien i Åbo i början av 1700-talet. Elfving hade ett starkt intresse för kemi, och i de dissertationer han handledde tillämpades det tidiga 1700-talets bruk för att definiera ämnen. Som handledare till studenter var Elfving villig att dela med sig av både sin egen praktiska erfarenhet och sin bokliga bildning. Detta gör det intressant att också studera hans dissertationer utifrån hur olika slags anteckningar kan ha integrerats i avhandlingarna. På så vis kan det bli möjligt att upptäcka sådan information som studenterna fått av honom och som tagits med i avhandlingarna.

Dissertationernas karaktär som textgenre förklaras av deras roll som lärdomsprov och som publiceringskanal för upplysande och bildande kunskap. Dissertationerna präglades av att de ofta var knutna till författarens mål att uppnå en viss lärd grad eller att få en viss tjänst. Då var avsikten med dissertationerna dels att visa upphovsmännens bildning, dels att förmedla en rättlärig kunskap. Den slutliga dissertationen var ofta ett samarbete mellan den professor som varit handledare och respondenten, som försvarade avhandlingen under disputationen. Dissertationen skulle också granskas innan den trycktes, vilket understryker vikten av att de dissertationer som författades var allmänt sett godtagbara.¹⁵ Också när det gäller de dissertationer som tillkom under ledning av Peter Elfving är det bra att komma ihåg att produktionen av dem sannolikt också har påverkats av gemensamma normativa uppfattningar om vad som var lämpligt pedagogiskt innehåll.

Att kombinera observationer i definierande beskrivningar av läkemedel

Strukturen på de skolastiska dissertationerna samt metoden för behandling grundade sig i hög grad på klassificering och definition av det undersökta temat. Först brukade man ge en nominaldefinition genom att redogöra för ämnets olika benämningar, homonymer och synonymer samt för namnets etymologi. Härpå följde en så kallad realdefinition, där man i skolastiska dissertationer i allmänhet bygg-

15. Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat*, s. IIX–XII; Klinge et al., *Helsingin yliopisto 1640–1990*, s. 402–405.

de på en aristotelisk grund genom att skilja mellan sakers materiella, formella, verkande och finala orsak.¹⁶ I de dissertationer som handlar om läkemedel och som har tillkommit under ledning av Peter Elfving tillämpar man inte direkt dessa aristoteliska begrepp, utan man närmar sig ämnet på ett sätt som är bekant från skolastiken genom att förse läsaren med definierande beskrivningar och alternativa benämningar.

I Elfving's verk indelades läkemedlen på samma sätt som i farmaceutiska kataloger och läroböcker, det vill säga först utifrån sitt naturliga ursprung, och placerades antingen i sten-, växt- eller djurriket.¹⁷ Nästan alla kemister på 1700-talet klassificerade material enligt naturens tre riken. Särskilt i undervisningen och läroböckerna i kemi följde man denna naturalistiska indelning, som närmade sig ämnen som om de hade varit naturföremål. Ursula Klein och Wolfgang Lefèvre, som studerat den tidigmoderna ontologin hos vegetabiliska material, anser att denna naturalistiska klassificering fick kemin att framstå mer som en disciplin inom upplysningstidens naturforskning än som manipulativt laboratoriearbete, även om den bar drag av båda.¹⁸

Klassificeringsmetodernas samband med eklekticismen är inte uppenbart, eftersom man ofta har talat om eklekticism som ett val mellan teoretiska hypoteser.¹⁹ Men om man ändå granskar det intryck

-
16. Kallinen, 'Kartesiolaisuus Turun akatemian meteorologisissa väitöskirjoissa', s. 71.
 17. Elfving lät år 1716 ge ut en svenskspråkig handbok i sjukvårdens grunder. Med tanke på verkets karaktär kan man tänka sig att det innehåller sådan grundläggande information som Elfving ansåg viktig inklusive att läkemedlen hörde till naturens tre riken. Peter Elfving, *Kort anledning för en huushällare på landzbygden wid påkommande sjukdomar* (Stockholm 1716), s. 16.
 18. Klein & Lefèvre, *Materials in Eighteenth-Century Science*, s. 11–12.
 19. Enligt *Tieteen termipankki* avses med eklekticism följande: "käyttökelpoiseksi katsottujen käsitteiden, oppien ja teorioiden irrottamista niiden alkuperäisestä yhteydestä ja uusien kokonaisuuksien luomista valikoiduista aineksista yhdistellen" (ett användbart lösgörande av begrepp, läror och teorier från deras ursprungliga sammanhang och skapandet av nya helheter genom förenande av utvalda element). 'Filosofia: eklektismi', *Tieteen termipankki*, <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:eklektismi> (hämtad 5.8.2020). *Encyclopedia Britannica* talar i sin definition om urvalet av doktriner: "Eclecticism, (from Greek eklektikos, 'selective'), in philosophy and theology, the practice of selecting doctrines from different systems of thought without adopting the whole parent system for each doctrine." 'Eclecticism', *Encyclopaedia Britannica* 2017, <https://www.britannica.com/topic/eclecticism> (hämtad 5.8.2020). Enligt Michael Albrecht höll J. C. Sturm i sin beskrivning av den eklektiska metoden erfarenhetsbaserade observationer och de hypoteser som skulle bedömas på olika nivåer. När det gäller den erfarenhetsbaserade kunskapen förpliktigade Sturm fysikern att samla in uppgifter om olika fenomen så noggrant som möjligt, men hos Sturm är den säkerhet som kan

av eklekticism som dissertationerna ger, och som uppstår när man förenar olika ämnen utan att binda sig till ett enda helhetssystem, kan man också konstatera att klassificeringsätten liknade eklektisk behandling av kunskap. Det eklektiska intryck som beskrivningarna ger grundade sig i hög grad på definitionerna av kemiska ämnen, som ännu inte reglerades av någon enskild teori genom exempelvis begrepp i anslutning till ämnets sammansättning.

Ursula Klein och Wolfgang Lefèvre anser i sin studie av den tidigmoderna ontologin att det inom botaniken och zoologin var relativt lätt att urskilja klassificerbara enheter, medan det i fråga om de kemiska ämnena inte var lika självklart var gränserna mellan ämnena gick. Under 1700-talet studerade inte kemisterna ämnens särskilnad, inte ens i kretsen kring Antoine Laurent Lavoisier, som är känd för att ha utvecklat den nomenklatur som grundar sig på ämnens kemiska komposition. I praktiken var kemisterna ändå tvungna att lösa problemet på något sätt.²⁰

Trots att kemisterna i början av 1700-talet inte ännu explicit reflekterade över klassificeringsfrågor och problemen förknippade med dem i differentieringen av ämnen, identifierade och klassificerade de med andra ord ändå växtmaterial. Klassificeringen tog sig uttryck både i den terminologi som användes och i strukturen på föreläsningar, läroböcker och handböcker. Terminologin var emellertid inte systematisk och angav inte växtämnenas placering på olika taxonomiska nivåer.²¹

I början av 1700-talet hade det redan uppstått en idé om att använda den kemiska sammansättningen och teorin om densamma när man indelade ämnen, men allmänt taget betraktades den här metoden som en alltför osäker grund för klassificering. I fråga om växter följde kemisterna den naturalistiska ordningen inte bara på den högsta taxonomiska nivån, utan också när de identifierade växtmaterialens typer och arter. Kemisterna grupperade först ämnena utifrån naturens tre riken och därefter gjorde de en klassificering utifrån åtminstone tre taxonomiska kriterier: naturligt ursprung, extraktion samt obser-

nås utifrån dem inte lika förknippad med samma hypotetiskhet som förklaringarna om fenomen. Albrecht, *Eklektik*, s. 336–337.

20. Klein & Lefèvre, *Materials in Eighteenth-Century Science*, s. 203–204.

21. *Ibid.*, s. 201.

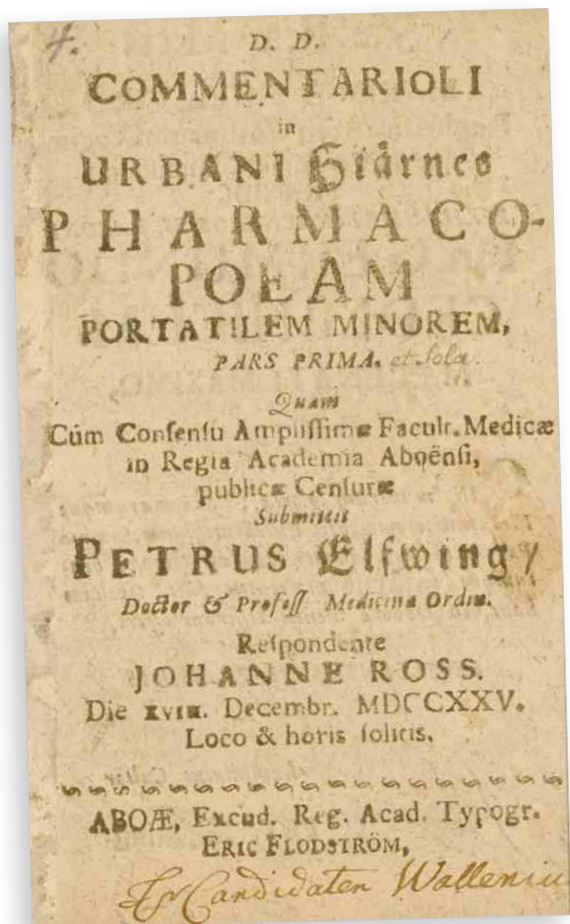
verbara fysikaliska och kemiska egenskaper. Dessutom avspeglade sig också användningen av ämnena i vardagen i hur man identifierade och definierade dem.²²

Kleins och Lefèvres undersökning visar att kriterierna för definition av kemiska ämnen var komplicerade och omfattande, och att de grundade sig på en kvalitativ beskrivning. Av de dissertationer med fokus på läkemedel som tillkom under ledning av Peter Elfving framgår att sådana definitioner som grundade sig på vittomfattande beskrivningar med mångskiftande beståndsdelar förstärkte det eklektiska intrycket. I det här sammanhanget handlade det dock inte så mycket om att utöva filosofisk eklekticism som en erkänd metod utan snarare om en egenskap hos texten som förstärkte det eklektiska intrycket. Denna syns ofta som en sammanställning av olika observationer.

I Elfvingss dissertationer definierades ett ämne utifrån sitt ursprung som naturföremål, men också i överraskande stor utsträckning utifrån sina kemiska egenskaper. Ämnet särskildes från andra ämnen genom att man karakteriserade just de fysikaliska och kemiska drag som var typiska för ämnet i fråga. I beskrivningarna ingick ofta återkommande egenskaper såsom färg, lukt, smak, fasthet, löslighet eller flyktighet, men de faktorer som visade på skillnader varierade mellan de olika beskrivningarna, och klassificeringen var därför inte helt systematisk för olika ämnen. I definitionerna i dissertationerna kunde man alltså inkludera olika observationsbaserade uppgifter om ämnets karaktär och uppgifter från olika författare kunde kombineras till en enda definierande beskrivning.

Respondenten Johannes Ross dissertation, som tillkom under ledning av Peter Elfving och som var författad av densamma, bar titeln *Commentariolus in Urbani Hiärnes Pharmacopoeam portatitem minorem*. Den var skriven som en kommentar till Urban Hiärnes resefarmakopé. Dissertationen kompletterar farmakopén med farmaceutiska klassificeringar, allmänna medicinska principer och praktiska instruktioner. Kommentaren passar som genre väl in i det eklektiska arbets sättet, eftersom den är typiskt strukturerad utifrån bitar som fogats till text ur det verk som kommenteras. Elfving framlägger kommentarerna genom ett begrepp och ett påstående åt gången, vilket gör att dissertationen redan genom sin textgenre för tankarna till ett eklek-

22. Ibid., s.13, 201–208, jämför s. 211.

Kommentar till Urban Hiärnes lilla resefarmakopé, Elfving & Ross 1725. Ingår i samlingen *Dissertationer vid Kungliga akademien i Åbo*, Nationalbiblioteket.

tiskt arbets sätt. Hurdana uppgifter som valdes ut till kommentaren till farmakopén och hur man kompletterade läkemedlen och påståendena om dem förklaras på många ställen genom det ovan beskrivna sättet att klassificera och begreppsligt ordna ämnen i början av 1700-talet.

Kommentaren inleds med naturens tre riken. Begreppet ”general remedia” som Hiärne nämner i farmakopén förklaras på följande sätt i dissertationen:

Botemedel, mediciner eller medel som enligt behov hämtas från de tre rikena, från växtriket såväl som djur- och mineralriket, och som verkar i kroppen genom att minska, spä ut, öka, befordra, fälla, frigöra etc. vätskor och genom att mjuka upp, stimulera och kondensera fasta ämnen, är allmänläkemedel (*generalia*), eller som vissa föredrar, universalläkemedel (*universalia*) och specialläkemedel (*specialia*).²³

Först nämns således läkemedlens naturliga ursprung i de tre rikena, därefter övergår man till allmänna medicinska klassificeringar: läkemedlen delas in i allmänna läkemedel och specialläkemedel, av vilka specialläkemedlen används mot en viss sjukdomstyp och får sitt namn efter denna. Elfving har helt klart velat inleda kommentaren med ämnenas naturliga ursprung innan han övergår till deras medicinska kategorier.

Innehållet i beskrivningarna av de enskilda ämnena är mångsidigt. Kräkpulvret, *pulvis emeticus*, som nämns i Hiärnes farmakopé kommenterar Elfving och respondenten Johannes Ross genom att redogöra för dess beståndsdelar och kortfattat även för framställningen av pulver. Antimon, som hör till ingredienserna, beskrivs på följande sätt:

Antimon är ett metalliskt, fast ämne, och innehåller jord, alkaliskt salt, rikligt med svavel och kvicksilver, blyfärgat, utan klar smak och lukt, som utvinns ur metallådror i Ungern, Meissen, Böhmen, Frankrike och riket Siam och som läkarna nuförtiden bereder på olika sätt och använder som hjälp för att bota många sjukdomar.²⁴

Beskrivningen innehåller en samling observerbara egenskaper och beståndsdelar hos antimonet samt uppgifter om dess användning och införskaffning. Här har man inte nödvändigtvis behövt tillämpa ett

23. "Remedia, Medicamenta, aut Media, pro rei indigentia, ex triplici Regno, Vegetabili sc. Animalis & Minerali petita, quae in corpore, Fluida minuendo, diluendo, augendo, agitando, coagulando, resolvendo &c. ac solida laxando, stimulando, et strigendo agunt, Generalia, seu ut aliis placet, Universalia sunt & Specialia." Peter Elfving & Johannes Ross, *Commentarioli in Urbani Hiärnes Pharmacopoeam portabilem minorem* (Kort kommentar till Urban Hjärnes Lilla resefarmakopé) (Aboae 1725), s. 4.

24. "Antimonium est substantia metallica solida, terram, sal alkali, sulphur copiosum, & Mercurium metallicum Saturninum in se continens, coloris plumbei, odoris & saporis evidentis expers, quae ex venis metallicis Hungariae, Msniae, Bohemiae, Galliae & Regni Siam eruta, a Medicis hodiernis, variis modis praeparatur, & ad plurimos morbos curandos in subsidium vocatur." Elfving & Ross, *Commentarioli in Urbani Hiärnes Pharmacopoeam*, s. 20–21.

eklektiskt urval när man har byggt upp beskrivningen, eftersom det var möjligt att använda en enda upphovsmans mångsidiga framställning. Beskrivande definitioner som denna gjorde det emellertid möjligt att samla ihop många sinsemellan kompletterande iakttagelser utan att man behövde förbinda sig till en viss systematik, dikterad av en enda teori.

Utöver de skriftliga konventioner som skapats av kemister och andra naturforskare har den egna fingertoppskänslan kunnat påverka beskrivningen av ämnen. Beskrivningarna är författade så att de är fruktbara för personer som med egna ögon kan betrakta ämnena och hantera dem. Ämnets sammansättning har betydelse som förklarande faktor när det gäller ämnets beteende, men sammansättningen används inte systematiskt för att skilja mellan olika ämnen. Definitionen är en mycket empirisk beskrivning av det ämne som står i fokus.

Den tidigmoderna tidens sätt att klassificera ämnen förutsatte att man sammanställde flera olika särdrag. I klassificeringen, som baserade sig på en kvalitativ beskrivning, kombinerade man användbara observationer som kompletterade varandra, vilket för tankarna till ett eklektiskt sätt att behandla kunskap. Att samla ihop korn av information och selektivt kombinera dem framstår således som en fruktbar klassificeringsmetod enligt den eklektiska filosofin. Trots att jag här, för att bättre kunna gestalta eklekticismen, betraktar denna filosofiska inriktning utifrån anteckningar och klassificeringar, är det viktigt att minnas att olika tankevärldar kan stå i ett inbördes beroendeförhållande till varandra. Enligt den filosofi som inspirerade produktionen av dissertationerna, hängde anteckningar, klassificeringar och eklektisk behandling av kunskap samman. Därför kan man inte entydigt slå fast huruvida det var textproduktionen som påverkade eklekticismen eller tvärtom. När det gäller formeringen av kunskap bör man emellertid ta i beaktande att olika tankevärldar låg till grund för den helhet som byggdes upp av små idébitar.

Det sätt att producera text som stärkte det eklektiska intrycket i dissertationerna kan också förklaras med mer tekniska faktorer än klassificeringen. Tidens lärda ägnade mycket tid och arbete åt att öva upp sin anteckningsteknik för att kunna spara information på bästa möjliga sätt.²⁵ Härnäst jämför jag de avhandlingar som tillkom under

25. Blair, 'Reading strategies', s. 19–23.

ledning av Peter Elfving med de anteckningsmetoder som var populära också inom medicinen. Metoderna har typologiserats av Michael Stolberg, som har undersökt tidens medicinska anteckningar.

Anteckningsteknikernas betydelse inom eklekticismen och kunskapsbehandlingen

Bland de lärda på 1600-talet fördes en livlig diskussion om de bästa metoderna för att föra anteckningar. Precis som i dag grundade sig denna i en vilja att spara information, såväl på pappret som i minnet, och att sedan lätt kunna hitta informationen på nytt. I det pedagogiska tänkandet betonades vikten av att göra egna anteckningar för inlärningen och bildningen. Trots att man ibland hänvisade till uppslagsverk, referensverk, tryckta anteckningssamlingar eller samlingar som uppgjorts av andra som behändiga hjälpmedel ansågs det ändå, med tanke på inlärningen och träningen av det egna minnet, vara bäst att själv göra anteckningar och att organisera och utnyttja dem.²⁶

Anteckningar och kopiering av text hade betydelse också när det inte fanns tillräckligt med tryckta böcker att tillgå. Redan på 1640-talet grundades ett tryckeri i anslutning till akademien i Åbo, men man använde länge handskrifter vid sidan om tryckta böcker, till exempel i samband med lärdomsprov. Genast efter stora ofreden, på 1720-talet, återupptog akademins boktryckeri sin verksamhet, men den var fortfarande oregelbunden.²⁷ Om handskrifternas betydelse på den här tiden vittnar den samlingshandskrift, som enligt Matti Peikola och Mari-Liisa Varila tillhörde magister Israel Escholin (ca 1700–1742).

Den samlingshandskrift som Peikola och Varila har undersökt innehåller texter av flera olika skribenter. Texterna har målmedvetet sammanställts av kyrko- och lokalhistoriska teman, men det ingår också dikter och texter utan koppling till dessa teman. I Israel Escholins texter syns hans eget intresse för hembygdens historia och insamlingen av handlingar, inspirerad av professor Algot Scarin. Peikola och Varila noterar hur man i samlingen inkluderade kopior av bland annat handlingar, brev, handskrifter, manuskript till verk som hade tryckts

26. Ibid., s. 19–23.

27. Carl-Rudolf Gardberg, *Kirjapainotaito Suomessa Uudenkaupungin rauhasta Turun paloon*, suom. Eino Nivakka (Helsinki 1957), särskilt s. 19–22, 29–33. Om olika typer av dissertationer och tryckningen av dem, se Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat*, s. X.

och material som tillkommit i kretsen kring akademien samt Escholins egna anteckningar om de ifrågavarande temana.²⁸

Utifrån den uppmärksamhet man fäste vid anteckningstekniker och den pedagogiska uppskattningen av desamma är det mycket sannolikt att Peter Elfving och hans studenter skrev och återanvände sina anteckningar, som kunde innehålla också kopior av andra tryckta eller otryckta texter. Akademien hade ett bibliotek och professorerna hade egna boksamlingar,²⁹ men informationens väg till dissertatio- nerna har antagligen innefattat insamling och nedteckning av pappers- anteckningar.

Forskare som ägnar sig åt den tidigmoderna tidens vetenskap och kunskap har under de senare åren visat ett allt större intresse för att studera anteckningar.³⁰ Framför allt Michael Stolberg, som har under- sökt medicinska handskrifter i särskilt Central- och Västeuropa på- pekar i en artikel från 2016, att man dittills hade lagt relativt liten vikt vid anteckningar inom medicin.³¹ I enlighet med Stolbergs karak- tärisering avser jag med anteckningar kompakta och selektiva data.

-
28. Matti Peikola & Mari-Liisa Varila, 'Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinnille kuulunut kokoomakäsikirjoitus esimerkkinä tekstien välittymisestä 1700-luvun alussa', *Auraica. Scripta A Societate Porthan Edita* 8 (2017), s. 17, 34, 36–39.
29. Om samlingarna i akademiens bibliotek på 1700-talet, se J. Vallinkoski, *The history of the university library at Turku II. 1722–1772*, Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 37 (Helsinki 1975), särskilt s. 241–242. Om betydelsen av professorernas egna boksam- lingar i början av 1700-talet, se Vallinkoski, *The History of the University Library*, s. 230.
30. Stolberg, 'Medical note-taking', s. 243–244; Peikola & Varila, 'Turun kaupungin- kirjaston Israel Escholinnille kuulunut kokoomakäsikirjoitus'. Minnesanteckningar- nas historia under renässansen och den tidigmoderna tiden har också studerats av bland andra Ann Blair, Anja-Silvia Goeing och Richard Yeo. Se till exempel Blair, 'Annotating'; Blair, 'Reading strategies'; Anja-Silvia Goeing, 'Storing to know. Konrad Gessner's De Anima and relations between textbooks and citation collections in 16th century Europe', Anja-Silvia Goeing, Anthony T. Grafton & Paul Michel (eds.), *Collectors' Knowledge. What is Kept, What is Discarded* (Leiden & Boston 2013), s. 209–242; Richard Yeo, *Notebooks, English Virtuosi, and Early Modern Science* (Chicago 2014).
31. Enligt Michael Stolberg har man mer än på uppgörandet av anteckningar i sig foku- serat på uppkomsten av tryckta böcker och encyklopediska projekt med hjälp av anteckningar. Matti Peikola och Mari-Liisa Varila har noterat att man har forskat mindre i handskrifter efter Gutenbergs tid än man skulle kunna förmoda utifrån deras antal: under den tryckta bokens tid producerades fortfarande ett stort antal handskrifter, man har till och med märkt att tryckta böcker inspirerade och erbjöd nya modeller för uppgörandet av handskrifter. Stolberg, 'Medical note-taking', s. 243–244; Peikola & Varila, 'Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinnille kuulunut kokoomakäsikirjoitus', s. 9–10.

I sina artiklar fokuserar Michael Stolberg på praxis i uppgörandet av anteckningar bland skribenter som ägnade sig åt medicin, och han urskiljer tre typiska anteckningsboksgenrer i sitt material.³² Genom att jämföra Stolbergs typologisering av medicinska anteckningar med de dissertationer som tillkom under ledning av Peter Elfving, kan man notera att det i dissertationerna finns en struktur och stil som är typisk för anteckningar. Förutom att anteckningarna passar den eklektiska textuella arbetsmetoden, kan dissertationernas struktur och stil tjäna en eklektisk argumentation, om bara författaren knyter samman de enskilda påståendena så att de spänningar som döljer sig bakom dem inte framgår.

I Stolbergs anteckningsbokstypologi betraktas patientdagböcker samt *adversaria*-³³ och *loci communes*-anteckningsböcker som separata typer. Patientdagböckerna gäller särskilt de läkare som utförde praktiskt patientarbete. De har säkert också haft betydelse för Peter Elfving, som även han vårdade patienter, men i den här uppsatsen jämför jag dissertationerna särskilt med typerna *adversaria* och *loci communes*. Dessa motsvarar nämligen bättre en sådan behandling av kunskap som förenar skriftligt och empiriskt material som de lärda läkarna och deras studenter behövde för att skriva dissertationer.

Som ett utmärkande drag för alla anteckningar betraktar Michael Stolberg deras korta och kompakta form – omfattningen varierar mellan några rader och ett par sidor. Ett annat viktigt gemensamt drag är anteckningarnas selektiva karaktär: anteckningarna har utifrån sin betydelse plockats ur en större massa.³⁴

Adversaria-anteckningsböckerna bestod av anteckningar som nedtecknades efter varandra utan förutbestämd struktur. Genretypen kunde

32. Stolberg, 'Medical note-taking', särskilt s. 249–261.

33. Termen *adversaria* har använts i olika betydelser, men i den här uppsatsen använder jag den i samma betydelse som i Stolbergs typologi. Om betydelsen hos termen *adversaria*, se Stolberg, 'Medical note-taking', s. 249–250, fotnot 21. Jämför även Blair, 'Reading strategies', s. 20.

34. Stolberg, 'Medical note-taking', s. 247. I den här uppsatsen studerar jag särskilt kunskapsinnehåll, men till anteckningarna hör också till exempel citat som antecknades på grund av sitt skönlitterära värde. Till exempel i det samlingsmanuskript som studerats av Peikola och Varila ingår en satirisk dikt på latin som anknyter till studierna. Peikola & Varila, 'Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinnille kuulunut kokoomakäsikirjoitus', s. 22, 36.

vara av tillfällig karaktär, och ibland ansåg skribenten det bäst att göra en ny, organiserad anteckningssamling utifrån de första adversaria-anteckningarna. Några skribenter inom medicin föredrog att ägna anteckningsböckerna åt olika teman, vilket skapade en tematisk struktur mellan anteckningsböckerna också när anteckningarna inom boken var organiserade efter anteckningstillfälle.³⁵

I loci communes-anteckningsböckerna ordnades, i motsats till adversaria-modellen, anteckningarna tematiskt också inom en och samma anteckningsbok. Skribenten gav anteckningarna tematiska rubriker, så att de indelades efter ett visst tema och samlades under en och samma rubrik. Skribenterna ordnade sina anteckningar i loci communes-modellen på olika sätt: ibland skrev de ner anteckningarna efter varandra som i en adversaria-bok, men lade till rubriker i sidans marginal. Man kunde också utgå ifrån alfabetisk ordning, om man reserverade ett lämpligt antal sidor för varje bokstav och fyllde på med anteckningar som placerades på rätt ställe enligt den första bokstaven i deras rubriker. Skribenterna kunde också dela in anteckningsboken i lämpliga avdelningar och fylla på med anteckningar på det ställe som reserverats för dem. De färdiga tematiska rubrikerna kunde ordnas i alfabetisk ordning, eller så kunde man låna in dispositionen från en känd lärobok, liksom John Locke som valde att ordna sina tidiga anteckningar i enlighet med kapitlen i Daniel Sennerts verk *Institutiones medicinae*.³⁶

Michael Stolberg ser de loci communes-anteckningsböcker som strukturerades enligt en viss lärobok som särskilt användbara när man antecknade citat. I sin anteckningsbok noterade John Locke först utdrag av Sennert själv och sedan lämpliga citat av Thomas Sydenham, Johann Baptist van Helmont och andra auktoriteter. På så vis kunde Locke snabbt se vad en viss auktoritet hade sagt om ett visst medicinskt tema. Stolberg antar att sådana anteckningsböcker kunde vara nyttiga för skribenter som planerade strukturen och innehållet i en kommande bok. Han fann emellertid inga tecken på sådan textbearbetning i det material han undersökte. Däremot var det vanligare att anteckningsböcker som påminde om läroböcker var skrivna av studenter eller ny-

35. Stolberg, 'Medical note-taking', s. 250–251.

36. *Ibid.*, s. 251–253.

blivna läkare. Enligt Stolberg kan detta bero på lärarnas instruktioner: lärobokskaraktären erbjöd en färdig struktur av teman, som det fanns skäl för studenterna att behärska. Studenterna kunde i sitt sinne ordna olika auktoriteters synpunkter om viktiga teman och använda anteckningar som hjälp för sitt minne och för sina studier.³⁷

Om man jämför den läroboksaktiga *loci communes*-modellen med strukturen i dissertationerna, kan man upptäcka gemensamma drag i det sätt på vilket informationen strukturerades. I en av de dissertationer som tillkom under ledning av Peter Elfving och som försvarades av Laurentius Brodin, *De trifolio aquatico*, är citaten som lånats av auktoriteter ofta korta tankehelheter på några meningar. De har kombinerats i helheter som är kända från den medicinska litteraturen. Dissertationens kapitel motsvarar inte helt läroböckernas mönster, men temahelheterna inom dem är bekanta. Efter den botaniska beskrivningen (kapitlen 1–3) inleds behandlingen av växten vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*) som läkemedel (kapitlen 4–10): växtens kemiska beståndsdelar behandlas i kapitel 4; i kapitel 5 behandlas medicinska effekter; medicinsk tillämpning i kapitel 6; i kapitel 7 ges ett medicinrecept och så behandlas växtens användning som näringstillskott i bröd; i kapitel 8 redogörs för den yttre användningen av växten; i kapitel 9 varnas för missbruk av medicinalväxten, och i det sista kapitlet påminns läsaren om vikten av rätt kost och goda vanor.³⁸

Beskrivningen av vattenklöverns kemiska beståndsdelar inleds med en hänvisning till de empiriska experiment som utfördes under ledning av kemisten Denis Dodart och genom vilka man hade undersökt det salt och svavel som växten innehöll.³⁹ När det gäller anteckningar från senare delen av 1600-talet och början av 1700-talet har Michael Stolberg noterat att skribenterna inom medicin inte bara samlade kunskap från gamla och nya auktoriteter, utan också från empiriska observationer. Studenterna antecknade de fall exempel som professorerna berättade om, experiment, kliniska observationer, läkemedlens effekter i olika

37. Ibid., s. 253–255.

38. Peter Elfving & Lars Brodin, *De trifolio aquatico* (Om vattenklöver) (Aboae 1724).

39. Alice Stroup, *A Company of Scientists. Botany, Patronage, and Community at the Seventeenth-Century Parisian Royal Academy of Sciences*, UC Press E-Books Collection 1982–2004 (Berkeley 1990), <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft587006gh/> (hämtad 27.2.2020), s. 75–79; Frederic L. Holmes, 'Analysis by fire and solvent extractions. The metamorphosis of a tradition', *Isis* 62 (1971:2), s. 133–135.

situationer, men också egna erfarenheter och observationer exempelvis från anatomiska obduktioner.⁴⁰

Innehåll som lånats direkt från auktoriteter används i avhandlingen till exempel i beskrivningen av typiska egenskaper hos salt och olja:

Salt och olja beskrivs på följande sätt av Wedelius [Wedel]: Salt är ett smakrikt och lösligt ämne som blandats [av olika beståndsdelar], genom att aktivera och fermentera ett flyktigt [ämne], genom att omvandla ett fast ämne till vätska och förånga det, [och det har] rikligt med olika slags krafter. Olja är däremot en andtändlig, krämaktig och lätt vätska.⁴¹

Georg Wolfgang Wedel (1645–1721) var, vad skriftproduktionen beträffar, en mycket produktiv professor i medicin vid universitetet i Jena. I sina skrifter förlitade han sig på kemiska principer, det vill säga salt, svavel och kvicksilver.⁴² I Elfving och Brodins dissertation hänvisas till beskrivningarna av olja och salt i hans verk *Pharmacica Acroamatica*. Wedel definierade i sitt verk salt och olja med hjälp av för en kemist väsentliga observerbara drag och följde de typiska klassificeringssätt som beskrivs i föregående underkapitel i den här uppsatsen.⁴³

De kemiskt deskriptiva beskrivningarna av salt och olja hittas lätt i Wedels *Pharmacica Acroamatica*. Olja beskrivs i ett eget kapitel, medan saltet har tillägnats två kapitel, ”De salibus” och ”De virtutis salium”. Kapitlen byggs upp kring numererade påståenden och förklaringar i anslutning till dessa. I slutet av kapitlet om olja och kapitlet ”De virtutis salium” har Wedel lagt till en sammanfattning av de centrala dragen hos olja och salt.⁴⁴ Elfving och Brodin har lånat just dessa meningar. Sammanfattningarna är lätta att lyfta fram ur Wedels verk, och de är till sin utformning sådana som lätt kan plockas ut som enskilda citat och infogas i anteckningarna. Till sitt innehåll är de lätta att förstå genom observationer.

40. Stolberg, ’Medical note-taking’, s. 248.

41. ”Sal & oleum ita describit Wedelius: Sal est corpus sapidum & solubile, e mixtis, volatile propulsione & putrefactione, fixum elixiviatione & evaporatione paratum, viribus quodlibet diversis praeditum. Oleum vero est liquor inflammabilis, unctuosus & levis.” Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 10.

42. J. R. Partington, *A History of Chemistry* 2 (New York 1961), s. 315–317; Antonio Cleruzio, *Elements, Principles and Corpuscles. A Study of Atomism and Chemistry in the Seventeenth Century*, International Archives of the History of Ideas, Archives internationales d’histoire des idées 171 (Dordrecht 2000), s. 199–200.

43. Georg Wolfgang Wedel, *Pharmacica acroamatica* (Jena 1686), s. 353–374, 408–434.

44. *Ibid.* s. 353–374, 408–434, de citerade meningarna på s. 374 och 434.

De trifolio aquatico är ett exempel på en för dissertationer lämplig stil, där man för samman enskilda uppgifter från flera olika auktoriteter precis som det skulle ha varit möjligt att göra i anteckningsböcker som gjordes enligt läroboksmodellen *loci communes*:

Smaken, som bestäms av intrycket av sälta och som uppstår av materiens speciella textur och rörelse, eller mängd, beskriver Casserius. Om betydelsen av formen och rörelsen hos de partiklar som träffar smaklökarna på tungan för smakupplevelsen skriver Tauwry. Partiklar som är släta och har vass spets ger upphov till en stickande smak, på samma sätt som ett sting av en brännässla irriterar och sticker, förklarar Zahn.⁴⁵

Skrivsättet i dissertationen är inte genomgående så schematiskt som utdraget ovan låter förstå, utan upphovsmännen har tvärtom ansträngt sig för att bygga upp de varierande och ställvis också komplicerade meningarna.⁴⁶ Samma metod kan emellertid iaktas i dissertationen på ett mer övergripande plan när författarna sammanställer intressanta observationer om ett visst tema från olika auktoriteter.⁴⁷

I eklektisk anda är det möjligt att förena korn av kunskap, även om auktoriteterna bakom dem naturfilosofiskt sett skulle stå långt ifrån varandra. I stycket som handlar om förångning av flyktigt salt hänvisar skribenterna till två naturforskare som naturfilosofiskt sett skilde sig från varandra, nämligen Urban Hiärne och Dominico Guglielmini samt utöver dem till Michael Ettmüller. Det inlånade tankegodset passar trots det väl ihop:

-
45. "Saporem, per impressionem sapidi determinatam, a materiae peculiari textura & motu, seu modificatione emanantem describit Casserius. Saporum diversitatem a figura & motu particularum papillulas linguae ferientium deducit Tauwry. Acredini, particulas teretes & aculeatas, atque eo modo, ut similes urticarum aculens, sensorium pungant & fodicent, figuratas, adscribit Zahn." Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 13.
46. Till exempel är beskrivningarna av läkemedlets inverkan på kroppen och dess tillämpningar på sjukdomar ställvis rikliga, men också en aning uppräknande. Såsom det lämpar sig för dissertationen som stilgenre, är inledningen en av de elegantast formulerade delarna. Elfving & Brodin, *De trifolio*, se till exempel s. 1–2, 14–18.
47. Som ett komprimerat exempel de numrerade iakttagelserna av det salt och svavel som vattenklövern innehåller, se Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 11–12. Efter de botaniska kapitlen kan man anse att innehållet i kapitlen 4–9 hör till denna tradition, men kapitel 6 innehåller en längre enhetlig skildring av två lyckade behandlingar med vattenklöver. Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 18–21.

Ettmull. har visat att [vattenklöver] innehåller också flyktigt salt, som, genom sina små också mycket löst fästa partiklar, inte kan motstå luftens rörelse, *av sig själv inte länge kan hållas på stället*; utan släpper ut sina avskiljande och lyftande delar i luften.⁴⁸

Utdragets kursiverade del är ett direkt citat av Hiärne, informationen om salthalt kommer från Ettmüller, den övriga skildringen av hur flyktigt salt betar sig kommer från Guglielmini. Detta är ett mycket kompakt exempel på eklekticism: i en och samma mening har samma tanke om förångning inlånats både från Guglielmini, som i hög grad teoretiserade utifrån saltets kristallstruktur, och från Hiärne, som förlitade sig på kemiska principer.⁴⁹

Uppgifter insamlade och bevarade genom brev

Här ovan lyfter jag fram kemiska teorier eller observationer som samlades in ur litteraturen, men i en dissertation kunde man också ta in uppgifter som man fått tillgång till på personlig väg. Peter Elfving verkar ha varit en lärare som gärna delade med sig av sin yrkeserfarenhet med sina studenter. Elfving utförde under sin karriär också praktiskt läkararbete när han i början av 1700-talet verkade som provinsialläkare i Västmanland, under pestepidemin på 1710-talet i Arboga och som föreståndare vid Sättra brunn. Dessutom lät han grunda en mineralvattenkälla i Nådendal.⁵⁰ Han hade med andra ord gott om yrkeserfarenhet.

I dissertationen *De trifolio aquatico*, berättar respondenten Laurentius Brodin att arkiatern och naturforskaren Urban Hiärne gett hans handledare, det vill säga Peter Elfving, råd om hur man använder växt-
en vattenklöver:

-
48. ”Salis & iam volatilis, quod, cum propter parvitatem particularum & levissimam adhaesionem, aeris motibus resistere non valeat, a se ipso diu non subsistere potest; sed partium suarum divulsionem & ascensum medio aëreo permittit, praesentiam innuit Ettmull.” Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 11. Kursiveringen i originalet.
49. Om Guglielminis naturfilosofi, se Alberto Vanzo, ’Corpuscularism and experimental philosophy in Domenico Guglielmini’s reflections on salts’, Peter R. Anstey (ed.), *The Idea of Principles in Early Modern Thought* (New York 2017), s. 147–171. Om Hiärnes naturfilosofi, se Jean-François Batail, ’Urban Hiärne som naturfilosof’, Stig Örjan Ohlsson & Siiri Tomingas-Joandi (red.), *Den otidsenlige Urban Hiärne*, Föredrag från det internationella Hiärne-symposiet i Saadjärvi, 31. augusti–4. september 2005, Nordistica Tartuensia 17 (Tartto 2008), s. 83–97.
50. Om Elfvingens liv, se Kotivuori, ’Peter Elfving’; Fagerlund, & Robert Tigerstedt, *Medicinenens studium*, s. 63–73; Forsius, Arno, ’Elfving, Peter (1677–1726)’, nätpublikationen Kansallisbiografia, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2581/> (hämtad 11.2.2020).

Angående den Frun/ som beswäras med tumore oedematoso, så håller iag rådligit/ at hon efter middagen tager in spiritum trifolii aquatici, och om nättren hafwer omslag på swulnaden/ af röda brunsjorden blandat med Trifolio: Om hwilket Prof. Rudbeck mycket talte/ då jag war i Upsala, och jag sedan funnit wara en kraftigare Medicin, än många kunna tro/ uti morbis chronicis.⁵¹

Urban Hiärne var far till Peter Elfving's första hustru, och de kände varandra både via släktförhållanden och via yrkesrelationer. Elfving's första hustru Hedvig Hiärne hade avlidit 1720, och Elfving gifte senare om sig med Christina Flachsenius, men sammantaget torde Elfving ha känt Urban Hiärne rätt så väl. Fotnoten ”ad praesidem 1705”, som anknyter till utdraget ovan, visar att Hiärne brevlades gav Elfving information medan Elfving var nybliven läkare i Västmanland. Hiärne hade å sin sida fått uppgifterna om vattenklövern's effekt av Olof Rudbeck den äldre, som verkade som professor i teoretisk medicin vid Uppsala universitet när Hiärne studerade där på 1660-talet.⁵²

I dissertationen citerar Laurentius Brodin och Peter Elfving således ett brev som Elfving hade mottagit ungefär 20 år tidigare. Eftersom brevet citeras ordagrant på svenska i den latinska dissertationen, är det sannolikt att Elfving hade bevarat brevet eller åtminstone kopierat en del av det för att kunna bevara det. Sådana uppgifter som fördes vidare från läkare till läkare, och som uttryckte praktisk erfarenhet av att bota sjukdomar, tog sig också in i dissertationer av studenter som var intresserade av medicin.⁵³

Dissertationen *De panacea boreali* (Om den nordliga panacén) handledes och författades av Peter Elfving. Respondent var Carl Gustaf Werander. I dissertationen används också uppgifter från den tid då Elfving arbetade som läkare i Västmanland:

De hujus medicamenti viribus, hunc in modum, ad me, Arbogiae, tempore pestis degentem, scripsit B. M. Hiärne Anno 1710. [Om kraften hos detta medikament skrev den högt uppskattade Hiärne till mig [Elfving] år 1710 under pestens tid, när jag var i Arboga.] Det så kallade Madagascar, hwilket här i Landet brukas som en Panacea, gör iämwal en förträfflig wärkan (at iag många andra siuk-

51. Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 19. I en not finns anmärkningen: ”ad Praesidem. 1705.”

52. Om Hiärnes studier, se Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, s. 511–513.

Om Olof Rudbeck den äldre, se *ibid.*, s. 413–424.

53. Om de komplicerade kedjorna av informationsutbyte mellan läkare i journaler, yrkeslitteratur och brev på 1700-talet, se Elina Maaniitty, ’Befolknings- och folkhälsofrågornas framväxt och läkarnas förändrade yrkesbild i Sverige på 1700-talet’ i detta nummer av HTF.

domar som fordra öpning och swettande/ må förtiga) wid Fahrstotens förekommande/ och curerande ibegynnelsen/ allenast de tähra och hetsiga constitutio- nes moget i acht tagas &c.⁵⁴

Urban Hiärnes instruktioner togs även i det här fallet med i en avhandling, denna gång ett stipendiatarbete, som var mindre omfattande än *pro gradu*-avhandlingen *De trifolio aquatico*. Trots dess mindre omfång och få källhänvisningar, ville man föra fram de uppgifter om läkemedlets praktiska användning, vilka man fått ta del av brevledes.

I dissertationerna inkluderades således praktisk kunskap, baserad på erfarenhet, som kunde förmedlas från läkare till läkare innan de hamnade i dissertationerna. Detta kan tolkas som att empirin höll på att bli allt viktigare i det akademiska livet, men man bör också notera att man uppskattade erfarenhetsbaserad kunskap både i den eklektiska filosofin och som en del av det textuella arbetet med anteckningar. Ovan har framgått hur man i medicinska anteckningar tog in både praktiska observationer och boklig bildning. Till eklekticismens ideal hörde att man styrd av erfarenhet och förnuft skulle välja den bästa informationen. Man skulle alltså lyssna till erfarenheten. I det här avseendet är dissertationen *De trifolio aquatico* som tillkom under Elfving's ledning ett intressant exempel på hur erfarenhetsbaserad kunskap kunde härstamma från olika slags källor. När dissertationen behandlar vattenklövern's hälsosamma effekter som föda, sägs det att professorn i värtalighet Daniel Juslenius skrev till Elfving, och då använde det finska namnet *vehka*:

Om roten till vehka, vilken våra mindre lyckosamma landsmän använder när de drabbas av hunger, kan man föra fram pålitliga anmärkningar som inhämtats från jordbrukare. Utifrån dem har jag kunnat klarlägga att man i några trakter har för vana att blanda denna rot som en fint malen massa med krossad granbark, för att inta den som mer hälsosam föda.⁵⁵

54. Peter Elfving & Karl Gustaf Werander, *De panacea boreali* (Om den nordliga panacén) (Aboae 1725), s. 7.

55. ”De radice Wehca/ qua tenujoris fortunae nostrates, ingruente fame, utuntur, certiorum ab agricolis haurire licet notitiam. Ex illis ego comperi, quibusdam in oris, huic radici commolita immisceri solere contusum corticem abietinum, ut cibo fruuntur salubriori.” Elfving & Brodin, *De trifolio*, s. 24. Forskaren i botanik Henry Väre har noterat att professor Juslenius och Elfving antagligen har misstagit sig på denna punkt, eftersom ingrediensen i stället för vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*) kan ha varit missne (*Calla palustris*), vars malda rot användes till att dryga ut mjöl under nödåren. Henry Väre, ’Kasvitiede Suomessa ennen hyödyn aikakautta’, *Luonnon tutkija* 5 (2007), s. 167.

Daniel Juslenius var professor i vältalighet, men det betydde inte att hans uppgifter om vattenklövers hälsosamma effekter skulle ha varit opålitliga. Juslenius var som professor en auktoritet, oberoende av vilken disciplin han företrädde, och de tidigmoderna lärda kunde ha medicinsk allmänbildning utan att formellt vara specialiserade på området. Gränserna mellan disciplinerna var i övrigt inte heller särskilt skarpa under den här tiden, utan professorerna kunde behandla frågor från olika discipliner. När det gäller jordbrukarna ansåg man ändå att det var nödvändigt att betona att Juslenius uttryckligen hade fått ”pålitliga anmärkningar” av dem. Med andra ord fanns det skäl att försäkra sig om att den information man fick från folkligt håll var tillförlitlig.

Sammanfattning

Eklekticismen har hjälpt historieforskare att förstå den tidigmoderna lärda världen. Att låna in tankar från delvis eller till och med helt motsatta inriktningar ger lätt en diffus bild av de lärdas tankevärld under 1600- och 1700-talen. I den här uppsatsen har jag fört fram att eklekticismens uttryck i dissertationer från början av 1700-talet möjligtvis inte bara påverkades av filosofiska principer utan också av tidens sed att med kemins metoder klassificera ämnen och strukturera kunskap med hjälp av anteckningar. Bägge styrde dissertationernas författare till att sammanställa behändigt korta, nyttiga observationer om enskilda teman så att dessa tillsammans bildade en konstruktiv helhet.

De nyttiga iakttagelser som togs in i dissertationerna vittnar om empirins allt större betydelse vid akademien i Åbo på 1700-talet. I definitionen av ämnen skilde man mellan olika ämnen genom ett stort antal observationsbaserade uppgifter. Dessutom delade Elfving med sig av både egna erfarenheter och sådan kunskap som han mottagit per brev. Dessa uppgifter inkluderades i de dissertationer som han handledde, vilket stämde väl överens med läkarnas praxis att samla information i sina anteckningsböcker.

När det gäller dissertationer bör man notera att avsikten med dem var att presentera lämplig och godtagbar kunskap för studenterna. Med de medicinska dissertationerna etablerades de viktigaste principerna inom enskilda områden i studenternas medvetanden. Det ansågs viktigt att förstå orsakssamband, och den lärda medicinen kunde därför inte enbart förlita sig på praktiska observationer utan krävde också en teori som kunde förklara dem. Man uppskattade yrkeserfarenhet,

vilket det utbyte av kunskap mellan läkare som syns i dissertationerna vittnar om. Här kan det dessutom noteras att man på samma sätt också värdesatte uppgifter som kom från andra ansedda lärda, såsom professorn i vältalighet. I dissertationerna kan vi således iaktta såväl mångsidighet som en viss flexibilitet.